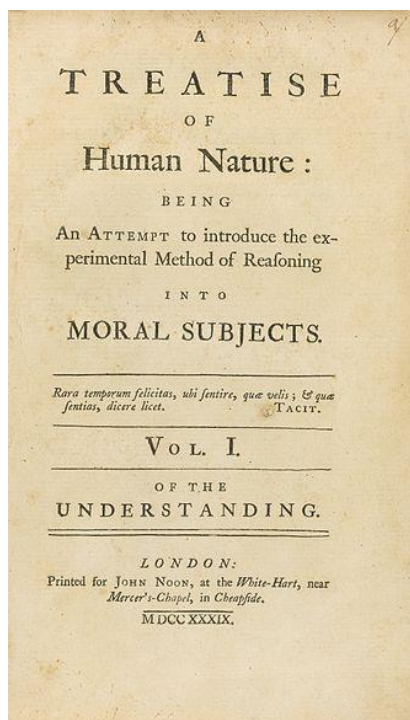

5.3. lecke: David Hume ismeretelmélete

Hume főműve az *Értekezés az emberi természetről* című mű (*A Treatise of Human Nature*, 1739). Megjelentetése után Hume elégedetlen volt a mű fogadtatásával, amit a szöveg túlságos elvontságának tulajdonított. Ezért – az egyébként esszéket is író gondolkodó – úgy határozott, hogy a művének főbb gondolatait közérthetőbb formában is összefoglalja.

Így születtek meg a *Tanulmány az emberi értelemről* (*An Enquiry Concerning Human Understanding*, 1748) valamint *Tanulmány az erkölcs alapelveiről* (*An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, 1751) című művei.

Hume az **empiristák** sorába tartozik: a Bacon, Locke, Berkeley vonalat követi. Ő számít a **legradikálisabb empiristának**. Végletekig ragaszkodik ahhoz az elvhez, miszerint **minden tudás csak és kizárólag a tapasztaltból származik**. Következésképpen semmi olyan nem számít tudásnak, ami nem közvetlen megfigyelésen, hanem következtetésen alapul. Ezt az elvet végigkövetve jut el egyfajta **szkepticizmushoz**. Azt állítja ugyanis, hogy a **tapasztalat határolja a tudást**. Mivel nyilvánvaló, hogy

tapasztalásunk köre véges és mindig is véges marad, ezért a **valóságra vonatkozó tudásunk soha nem lehet teljes**. Az igazságot nem érhetjük el. Ha ragaszkodunk hozzá, hogy csak azt tudhatjuk, amit tapasztalunk, akkor az ítéletünket minden esetben fel kell függesztenünk akkor, ha túl akarnánk lépni a tapasztalat határán. Az ítéletfelfüggesztés pedig szkeptikus végkövetkeztetésbe torkollik.

Ideák és benyomások

Hume szerint az elmében csak kétféle képzet van:

- **ideák**
- **benyomások**.

Az elme valamennyi képzetét erősségük és eleveenségük különböző fokai szerint két csoportra vagy fajtára oszthatjuk: A kevésbé erőseket és eleveeneket gondolatoknak vagy eszméknek [ideáknak] nevezzük [...] Benyomáson az összes eleveőbb képzetünket értem,

amelyek akkor keletkeznek, ha hallunk, látunk, szeretnünk, gyűlölünk, kívánunk vagy akarunk valamit.” Hume: TEÉ, 2. fejezet, 18. o.

A **benyomások a közvetlen érzéki észleleteket** jelentik. Tehát azokat az észleleteket, amelyeket aktuálisan tapasztalunk az érzékszerveink segítségével. Benyomás az éppen látott környezet, az éppen hallott hang, az éppen érzett íz stb. **Az idea az emlékezetben elraktározott benyomás.** A benyomásokat tehát mindig aktuálisan tapasztaljuk, az ideákat viszont elő tudjuk hívni az elméből. Ha egy tájra, egy hangra, egy illatra emlékezünk, akkor ezek ideák és nem benyomások.

„Aligha vitatható az a tétel, hogy ideáink nem egyebek, mint benyomásaink másolatai, vagy másképpen kifejezve, hogy nem gondolhatunk olyan dologra, amit előzőleg akár külső, akár belső érzékeinkkel nem észleltünk.” TEÉ, 7. fejezet, 1. rész.

Ez az idézet jól mutatja, hogy Hume szerint is mindaz, ami az elmében van, kizárólag a tapasztalatból származik. A benyomások és ideák között valójában csak **megjelenésük erősségében** van különbség. Minden idea a benyomások másolata, azaz a tapasztalat által szolgáltatott anyag összevegyítése, átalakítása, felnagyítása vagy kicsinyítése. Ezért minden ismeret a tapasztalatra megy vissza. A benyomásokat Hume **tényeknek** nevezi.

A tények, ideák és a megismerés

Mivel minden idea benyomás másolata, és a benyomások tények, ezért **minden megismerés a tényeken alapul.** A megismerés során a tényekből vonunk le következtetéseket az indukció segítségével.

Megjegyzés: Emlékezzünk rá, hogy az **indukció** mindig egyedi tények ismeretéből indul ki, és azok megfigyeléséből igyekszik általános következtetéseket levonni. A következtetésekhez az ideák között kell kapcsolatokat létesítenünk. Minden következtető szillogizmus ideák kapcsolatán alapul.

Megjegyzés: A legegyszerűbb (barbara típusú) szillogizmus ez: (p1) Minden ember halandó. (p2) Szókratész ember. (k): Szókratész halandó. Ez esetben az ember, Szókratész és a halandóság ideái között létesítettünk kapcsolatot. Hume szerint az ideák közötti kapcsolatoknak, amelyeken minden következtetés alapul, három formája van: (1) **hasonlóság**, (2) **időbeli vagy térbeli érintkezés** és (3) **ok-okozati**

David Hume idősebb korában

viszony. Míg első kettő (hasonlóság és érintkezés) inkább a szabad asszociáció területére tartozik, míg a harmadik (az ok-okozati viszony) **az értelem és érvelés területére.**

Minden tényekre vonatkozó okoskodás az ok és okozat viszonyán alapszik.” Hume: TEÉ, 26. oldal.

Hume szerint, ha meg akarjuk mondani, hogy min alapul a megismerés, akkor az ok-okozati viszonyokat kell megvizsgálnunk.

Az ok-okozati viszonyok és a megismerés

Mit jelent az ok-okozati viszony? A természetben megfigyelt folyamatok esetén megállapíthatjuk, hogy **a természetben semmi sem történik véletlenül.** Ha valami történik, akkor azt valami kiváltja. A másik megfigyelhető tény, hogy **a kiváltott események azonos körülmények között ugyanúgy zajlanak le,** azaz a természetben **állandóságot** tapasztalunk. Pl. ha egy nehéz tárgy alátámasztás nélkül marad, akkor zuhanni kezd lefelé. Ez minden megfigyelt esetben bekövetkezik (azaz a tárgyak soha nem maradnak alátámasztás nélkül a levegőben, és soha nem mozdulnak el felfelé). Ha pedig megfigyeljük, a zuhanás sebességét, akkor azonos körülmények között mindig azonos sebességet tapasztalunk. Tehát a természetben az események *hatással vannak egymásra,* és ez a hatás *azonos körülmények mellett állandó.* Ezt nevezzük **kauzalitásnak.** A kiváltó eseményt **oknak,** a kiváltott eseményt **okozatnak** nevezzük. Az ok és az okozat kapcsolata azonos körülmények között tehát azonos. Ez teszi lehetővé az ún. **természeti törvények** megfogalmazását. **A természeti törvények a természetben lezajló ok-okozati hatások állandóságát rögzítik.**

Az ok-okozati kapcsolatok ismeretében az értelem ki tud következtetni olyan eseményeket, amelyeket nem tud meg tapasztalni közvetlenül. Például tipikusan ilyen következtetés a mai kozmológiai modellekben az ősrobbanás jelensége, amelyről semmilyen tapasztalattal nem rendelkezünk, ám a kozmikus háttérsugárzás és a vöröseltolódás alapján következtetünk rá. Hasonló példa a Neptunusz felfedezése. A Neptunusz léte az Uránusz pályájának megfigyelt anomáliáiból következtettek, majd ezek alapján kiszámolták a tömegét és a pályáját, és ez tette lehetővé, hogy megfigyelés útján is felfedezzék. Azaz, a kozmikus háttérsugárzást és az Uránusz pályájának szabálytalanságát valaminek okoznia kell.)

Hume a következő kérdést teszi fel: **Honnan ered a kauzalításra vonatkozó tudás az értelemben,** amelynek segítségével képes a valóság megismerésére?

A racionalista gondolkodók, mint például Leibniz, meggyőződése, hogy az ok-okozati kapcsolat ismerete veleszületett az elmével, hiszen ez magának az értelem következtető tevékenységének az alapja. Leibniz szerint ezt nem lehet a tapasztalatból elsajátítani. Leibniz ezt az elvet „az elégséges-alap elvének” nevezi.

Hume ezzel nem ért egyet. Szerinte az ok-okozat ismerete nem a priori ismeret. Azaz nem velünk született képesség, hanem ez is a tapasztalatból származik. Az az érve, hogy **egy ok szemlélése esetén, az okból magából soha nem kikövetkeztethető az okozat jellege**. Következésképpen a kapcsolat ok és okozat között önkényes! És ezért nem lehet a kettő viszonya a priori (azaz tapasztalattól független) megismerés tárgya.

„Amiként egy bizonyos okozatnak a tapasztalat irányítása nélküli előzetes elképzelése a természet minden folyamatára vonatkozóan önkényes, éppúgy önkényesnek kell tekintenünk azt a feltételezett kapcsolatot és összefüggést is, amely az okot és az okozatot egymáshoz fűzi, és kizárja, hogy az ok bármely más okozatot válthasson ki.” Hume: TEÉ, 4. fejezet, 1. rész, 29. o.

Hume kedvenc példái a biliárdgolyók. Amikor életünkben először azt látjuk, hogy egy asztalon egy golyó egy másik golyó felé közeledik, azelőtt, hogy összeütköznenek, képtelenek vagyunk megmondani, mi fog velük történni velük az ütközés után. Több lehetőség is fennáll: együtt gurulnak tovább, mindkettő megáll, az egyik megáll, a másik tovább gurul ugyanolyan sebességgel, mint az őt meglökő golyó, stb. Azt, hogy a harmadik lehetőség valósul meg, csak a tapasztalat tanítja meg nekünk, pusztán értelemmel nem kikövetkeztethető – mondja Hume.

„Egyszóval, minden okozat az okától teljesen eltérő történés. Ezért aztán az okban nem is lehet felfedezni, s előzetes kieszelése és elképzelése a priori szükségképpen teljesen önkényes.” uo. 30. o.

Ha az ok-okozatiság, ami a „tényekre vonatkozó okoskodás” alapját képezi, nem a priori eredetű, akkor annak is a tapasztalatból kell származnia. Az ok-okozatiság tapasztalati forrása nem más, mint a **megszokás**.

„Tehát valamennyi tapasztalatból eredő következtetés a szokás és nem az értelem műve.”, 44. o.

Hume következtetése tehát az, hogy **az értelem sem az eszmék eredetét, sem a következtető képességet nem birtokolja természeténél fogva. Ezeket a**

tapasztalatból sajátítja el. A tapasztalat az emberi megismerés legfőbb mértéke. És nemcsak a megismerés lehetőségét biztosítja, hanem a megismerést egyúttal – ugyanezen oknál fogva – radikálisan korlátozza. Ebből ered a szkeptikus végkövetkeztetés.

Szkepticizmus

„Mindenki elismeri, hogy az emberi elme többre nem törekedhet, mint hogy a természeti jelenségek létrejöttének törvényszerűségeit egyre egyszerűbbekre vezesse vissza, s hogy a sokféle egyedi okozatot okoskodás útján az analógia, a tapasztalat és a megfigyelés segítségével néhány általános okban oldja fel. Ámde ezeknek az általános okoknak az okait már hiába próbálnánk megállapítani, és nem is fogunk tudni soha semmiféle kielégítő magyarázatot adni rájuk.”

Mivel az ok-okozati viszonyok képezik az értelmi következtetések alapját, és mivel ezek a viszonyok csak a tapasztalatból megismerhetőek, ezért nemcsak minden megismerés forrása, de **minden megismerés korlátja a tapasztalás.** Következésképpen semmilyen megismerésnek sem szabad túlmennie a tapasztaláson. A konkrét tények tapasztalásán túl csak hipotézisek vannak, amelyek nem tartoznak a tudás körébe. Ezeket nem szabad igazságként kezelni, hanem velük kapcsolatban fel kell függeszteni az ítéletet. Ez pedig a szkepszis.

„A legtökéletesebb természetbölcselet is csak éppen hogy csökkentheti tudatlanságunkat [...] Így hát minden filozófia végső eredménye az emberi vakság és gyarlóság feltárása.” Hume: TEÉ, 4. fejezet, 1. rész, 31. o.

Nem felszámolása, hanem feltárása!

Összefoglalás:

David Hume a legradikálisabb empirista. A tapasztalat minden tudás alapja és korlátja. A megismerés folyamatának empirista vizsgálata során amellet érvel, hogy minden tudás a tapasztalatból származik. Az értelem még a következtető képességét is a tapasztalatból és a megszokásból nyeri. Ennek felismerése azt kell eredményezze, hogy következetesen ragaszkodunk ahhoz, hogy a megismerésben soha ne menjünk túl a tapasztalás határain.

Kérdések:

Határozza meg a következő fogalmakat: benyomás, idea, tény, kauzalitás.

Miben áll a hume-i empirizmus radikális jellege?

Hogyan következik a szkeptikus végkövetkeztetés a megismerés hume-i elméletéből?

Mi a kauzalitás szerepe a következtetésekben?

Mivel igazolja Hume, hogy a kauzalitás felismerésének képessége nem velünk született képesség?

